

HRVATSKO
KATOLIČKO
SVEUČILIŠTE
Z A G R E B
UNIVERSITAS
STUDIORUM
CATHOLICA
CROATICA
Z A G R A B I A

Dan Hrvatskog katoličkog sveučilišta

Zagreb, 1. lipnja 2023.

CONSENSUS (SUGLASNOST)

Promišljanje o strukturnom elementu demokratske države i sinodalne Crkve

Lectio magistralis

Kardinal Mario Grech

Hrvatsko katoličko sveučilište

(1. lipnja 2023.)

Hvala lijepa na pozivu na vaše prestižno Hrvatsko katoličko sveučilište. S obzirom da se na ovome istaknutom skupu nalaze članovi koji ne dolaze samo s bogoslovnog fakulteta, nego i iz drugih disciplina, pomislih kako bih održao govor koji bi bio od zajedničkog interesa kako za civilno društvo tako i za Crkvu, pokazujući elemente dodira i razlike koje postoje s obzirom na njihova gledišta. Započinjući svojim konkretnim iskustvom kao glavni tajnik Sinode, želio bih promišljati o participirajućim procesima i, konkretnije, o pitanju suglasnosti, neophodnom elementu svakoga društva pa stoga i Crkve, a ne samo demokratskih sustava.

1. Leksički pristup

Najjednostavniji način uvođenja ove teme, a da pritom ne ponavljamo cjelokupnu povijest ideja - bilo političkih, filozofskih ili vjerskih - je leksički. „Suglasnost“ je pojam koji potječe iz latinskog jezika: *con + sensus* i treba se odnositi na oblik znanja neintelektualne prirode (*sensus*) koji dijele mnogi

(*cum*). Fraza ‘*consensus omnium gentium*’ u antička je vremena značila jednoglasnost, napose suda, te je time podrazumijevala osnovu običaja koji je mogao imati vrijednost zakona, ili zajedničke odluke, tipične za one sustave u kojima su ljudi - slobodni građani - sudjelovali u različitim svojstvima u vladanju *polisom*. To je bilo tako *ne* samo u Ateni, nego i u Rimu za vrijeme republike, izravne demokracije, gdje je moć skupštine bila ogromna.

Na prijelazu prema monarhiji, prvo s kraljevstvima koja su se pojavila nakon podjele carstva Aleksandra Velikog, a poslije s Rimskim Carstvom, istaknutost suglasnosti je slabila, čak do te mjere da se pretvorila u prijanjanje uz volju ili odluku vladara. Nije slučajno da je u kasnom rimskom i srednjovjekovnom latinskom „kolektivno“ značenje toga pojma, toliko očigledno u klasičnom latinskom, izgubljeno. Tada je „suglasnost“ imala gotovo isključivo individualnu konotaciju.

Unatoč tomu u srednjem je vijeku došlo do obnove načela skupštine. Car nije shvaćen kao apsolutni vladar Rimskoga Carstva, nego kao simbolična figura jedinstva Svetoga Rimskog Carstva. To je jedinstvo bilo označeno u caru kojega su birali knezovi - uključujući knezove-biskupe - okupljeni u carskom saboru. Ovdje se naslućuje pomak prema utjelovljenju suglasnosti u zajedničkom prijanjanju članova skupštine uz zajedničko stajalište. U ovome se obliku suglasnost shvaća kao zbroj pojedinačnih volja i obično se mjeri glasom. Upravo je u tom okviru rođena *Magna Charta libertatum* (1215.), prvi pokušaj uvođenja ravnoteže moći između kralja, velikaša i Crkve.

To nas dovodi do praga suvremenoga značenja suglasnosti. U glasovitom *Rječniku latinskog jezika* Lewisa i Shorta

consensus se prevodi sa „suglasnost, slaganje, jednoglasje, sloga“. Općenito, ono na što se odnosi je političko načelo koje služi za stvaranje i uzajamno uvjetovanje nužne ravnoteže - između organizama civilne / državne vlasti. Zbog naglaska u ovome razumijevanju na vanjsko, političko značenje, nema zabrinutosti za dogovor koji proizlazi iz intimnog uvjerenja, koji se u antici zvao *conspiratio* i sastojao od uvjerenja određenog unutaršnjim osjećajem.

Leksički nas pristup gotovo neminovno dovodi u povijest kako se ona pokazuje u povijesnom razvoju riječi. Kao onima koji bi odbacili semantiku kao beznačajnu. Riječi, njihov smisao i značenja, imaju ogromnu vrijednost, napose kada potječu iz jezika koji je zadržao živu vezu riječi i stvarnosti.

Na taj način izričem prvi zaključak koji je od temeljnog značenja za argument koji ističem: suglasnost je temeljni element života svakog društva, bilo građanskog ili vjerskog. U demokratskoj zajednici, jedan od najdelikatnijih i najosjetljivijih čvorova koji se tiču života cjelokupnog stanovništva jest stupanj kojim njegovi građani sudjeluju u političkoj vlasti. Na taj je način zrelost društva moguće mjeriti njegovim poštovanjem suglasnosti upravo zato što će to poštovanje utjecati na pojedinca, zajamčenog u njegovoj slobodi misli i govora, baš kao što će utjecati na svakoga u njegovu svojstvu naroda i nacije čak i prije nego stvori državu.

2. Suglasnost u građanskom društvu

Pljuska u Anagniju (7. rujna 1303.) označila je kraj papinske teokracije i početak modernog doba države, uz sve veći - i polemički - raskid između *regnuma* i građanskog društva i Crkve. Ali obje institucije - Crkva i država - razvile su paralelna

teokratska shvaćanja vlasti. U Crkvi se to manifestiralo teološkim i kanonskim razmišljanjem posvećenim obrani papine *plenitudo potestatis*. U građanskome se društvu to pokazalo usponom apsolutnih monarhija. Oba tabora priječila su svaki oblik sudjelovanja. Za Crkvu je to bilo sazivanje koncila, crkvenih sabora - napose reformskih koncila - koji su predstavljali najznačajniji izazov papinstvu shvaćenom kao posjedovanje i ostvarenje punine moći. Ista bi tendencija u građanskome društvu iziskivala revoluciju kako bi naposljetku prouzročila prijelaz s apsolutnih na ustavne monarhije.

Slijedeći primjer Američke revolucije, Francuskom je revolucijom određen kraj jedne ere. Kada danas govorimo o demokraciji, govorimo o obliku vladanja koji se temelji na načelu suvereniteta *naroda*, koji priznaje sudjelovanje svakog građanina u političkoj vlasti kroz njihove predstavnike. To više nije, kao što je bilo u antička vremena, pitanje direktne demokracije, nego indirektna demokracije. Predstavnici su pozvani da jamče, u posrednom obliku, vršenje triju vlasti države - zakonodavne, izvršne i sudbene - temeljem ravnoteže uspostavljene u ustavu. Suglasnost ulazi u ovaj sustav kao privilegirani instrument kojim građani i daju vlast i skidaju s vlasti, ali isto tako kao instrument kojim građani, *referendumom*, podupiru ili odbacuju odluku koju donose njihovi predstavnici.

No u našim suvremenim demokracijama moramo priznati postojanje i važan utjecaj i „četvrte vlasti“, naime one medija. U našem globaliziranom društvu, čini se da je svako pitanje određeno moći brze i trenutačne komunikacije na *društvenim medijima*, koji oblikuju i određuju javno mnijenje. Ova činjenica pokazuje kako je nemoguće reducirati suglasnost na čisto političku dimenziju. Umjesto toga suglasnost je sada obilježje zasnovano na virtualnoj hiper-povezanosti.

U ovome digitalnom društvu politička i socijalna ravnoteža između „jednoga“ - pojedinačnog građanina - i „mnogih“ više ne vrijedi, stvarajući pak stanje u kojemu je utjecaj medija postao sve širi i jači. Slobodan pristup informacijama stavlja cjelokupan teret na pojedinca, i to više na njegova prava nego na njegove dužnosti. Pojedinac, a ne osoba, ili osoba koja je sada mišljena kao izolirana i nužno samodovoljna, predstavlja središte svôg zakonodavstva, stvarajući situaciju u kojoj država mora jamčiti individualna prava i slobode. Na pitanje *privatnosti* toliko je stavljen prioritet da je ono postalo onaj element pojedinca koji ga karakterizira u odnosu na druge pojedince, skupine, institucije. Obrana pojedinca, a ne traženje „općeg dobra“ preteže do te mjere da je opće dobro koje država treba jamčiti i braniti svedeno na zbroj pojedinaca ili malih skupina dobara ili interesa.

Kako bismo shvatili što je u pitanju, moramo se samo prisjetiti pitanja o kraju života, pitanja o informiranom pristanku te mnoge pravne odredbe koje trenutačno uređuju ovu vrlo delikatnu stvar. U ovome se trenutku čini da sve veća suglasnost javnoga mnijenja ide u smjeru rješenja koja daju prednost individualnoj slobodi i poštovanju osobnih uvjerenja nad svim drugim razlozima, bilo etičkim ili znanstvenim. Ova se tendencija može zamijetiti u pitanjima o kraju života, do pitanja početka života, ali isto tako - ako mi dopustite taj izraz - u pitanjima „tijeka života“.

Upravo ovdje, u ovim pitanjima vezanim za život, naše shvaćanje suglasnosti može baciti sjenu ideološkog DNK koje je upilo u načelima i „dogmama“ jedne ili druge strane i ponovno otkriti svoj odnos prema „razlikovanju“. U tom pogledu jasan primjer pruža pandemija bolesti Covid-19, kraj koje je nedavno proglasila Svjetska zdravstvena organizacija. Nemajući

namjeru komentirati mnoge teorije zavjere koje je ova pandemija potakla, odluke koje su vlade donosile da bi se borile protiv pandemije imale su za cilj zaštititi zajednicu. Istodobno, te su iste odluke stavile - zapravo nametnule - ozbiljna ograničenja individualnih sloboda. Kakva se ravnoteža može zadržati između ova dva ekstrema? To nije pitanje na koje namjeravam odgovoriti. Postavljam ga samo kako bih pokazao kompleksnost ovoga pitanja.

Zanimljivo je zamijetiti da je u ovome znanost preuzela ulogu koja je ne tako davno pripadala vjeri. To nam omogućuje da utvrdimo dvije vrste suglasnosti: one koju određuje znanost i one koju određuju ljudi. U antičko vrijeme suglasnost koju je odredila znanost zvala se *consensus omnium doctrinarum*. Ovdje se javno mnijenje stapa sa znanstvenim mišljenjem zato što je javnost uvjerenjena da je to najbolji izbor. Suglasnost koju određuju ljudi je javno, neznanstveno mišljenje oko kojega skupine, stranke ili mnoštva učvršćuju svoj identitet.

3. Suglasnost u ranoj Crkvi

Kompleksnost ove teme je očigledna i zaslužila bi mnogo više rasprave. Dosada sam spomenuo neke temeljne elemente kako bih pokazao kako se političko ili socijalno shvaćanje suglasnosti razlikuje od suglasnosti u Crkvi. Crkvena je suglasnost podjednako kompleksna, ako ne i kompleksnija, od građanske suglasnosti. Vrijedno ju je upoznati, ako ne iz bilo kojeg drugog razloga, a ono kako bi se prevladale predrasude i pretjerana pojednostavljenja koja često odbacuju Crkvu kao stvarnost zatvorenu sudjelovanju zbog njezine ovisnosti o Petrovom primatu.

Danas mnogi i dalje ponavljaju galska iskrivljenja u pogledu Crkve koja su mnoge ponukala da odbace Crkve kao nešto male važnosti. Ta iskrivljenja poistovjećuju Crkvu s papom, ili s hijerarhijom, koja koncentrira u svojim rukama svaku aktivnu funkciju, a da pritom krštenima ne nudi stvarnu mogućnost sudjelovanja u životu i poslanju Crkve, napose u njezinim procesima odlučivanja. Tamo gdje se priznaje da se nešto promijenilo, to se pripisuje Drugom vatikanskom koncilu, ne razumijevajući kako ovaj Koncil vraća stariju tradiciju Crkve, ne odričući se dogmatskih stečevina drugoga tisućljeća. Zbog toga bih želio ponuditi novo iščitavanje crkvene suglasnosti koja je počela u prvim stoljećima, kada je Crkva gradila svoje institucije.

Spremno je shvaćena ključna uloga koju je suglasnost imala u ranoj kršćanskoj zajednici. Crkva, koja je rođena iz propovijedanja apostola, sastojala se od mnoštva zajednica raspršenih po ogromnom teritoriju carstva. Prva Petrova poslanica govori o kršćanima kao „putnicima raseljeništa“ (1 Pt 1,1). Kako je pokret koji je bio obilježen tolikom raspršenošću mogao ustrajati u jedinstvu? Kako je mogao zadržati istu vjeru ako je svaka zajednica bila ljubomorna zbog svoje autonomije i tradicija? Jedino što je ujedinjavalo te zajednice bilo je propovijedanje spasenja u Kristu od strane apostola utemeljitelja. No to je propovijedanje potaklo različite, a često i međusobno sukobljavajuće predaje kao što pokazuju činjenice vezane za Pavlova misionarska putovanja.

Unatoč tomu upravo u odnosu prema kršćanskom Pismu - Novome zavjetu - pronalazimo prvi i odlučujući dokaz suglasnosti u ranoj Crkvi. Stvaranje kanona ovisilo je o činjenici - toliko jednostavnoj da je izvanredna - da su se sve Crkve složile da je određeno djelo apostolsko. Nijedna crkvena vlast nije

nametnula taj kanon. Umjesto toga, bio je to *conspiratio* proces kojim su se pojedinačne Crkve stopile u uvjerenju da je određeno djelo apostolsko. Niti je taj *conspiratio* bio izolirani slučaj ove ili one Crkve. U ranoj je Crkvi bilo obvezujuće ono što su vjerovala sve Crkve. Govorilo se o *consensus Ecclesiae* ili o *consensus omnium Ecclesiarum*.

Od čega se ta *suglasnost* sastojala dobro pokazuje slučaj otpalih (lapsi). Nasuprot ideji pelagijanaca koji su tvrdili da krštenje onih koji su otpali prinoseći žrtve idolima tijekom progona treba ponoviti, sv. je Augustin - a s njim biskupi Prokonzularne Afrike - smatrao da vrijedi *singularis conspiratio* Božjega naroda. To jest suglasnost svih Crkava smatrala je da krštenja koja su već podijeljena vrijede i stoga je zahtijevala da se od otpalih samo zatraži da se podvrgnu javnoj pokori.

U 5. stoljeću, u svom je djelu *Commonitorium* sveti Vinko Lerinski formulirao slavno načelo koje prati Crkvu i razaznavanje Predaje: "*quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est*". To je razlog zašto je vrijedila rečenica *Ecclesia in fide errare non potest*: ukupnost krštenih ne može griješiti u vjeri, zbog Duha koji je dan Crkvi i svakoj osobi u Crkvi. Ovdje se može naći slavna rečenica *Vox Populi, vox Dei*.

Može se činiti iznenađujućim, no jedini nepogrešivi autoritet kojega priznaje rana Crkva jest *universitas fidelium*, a ne rimski biskup. Koncili su isto tako sudjelovali u toj nepogrešivosti. Svaki je biskup predstavljao svoju Crkvu, tako da je skupština biskupa - *sancta Synodus* - predstavljala cijelu Crkvu koja je bila shvaćena kao „nepogrešiva *in credendo*“. Stoga su odluke koje su donesene bile odluke cijele Crkve, a ne samo odluke „za“ cijelu Crkvu.

4. Suglasnost u sinodalnoj Crkvi

Prethodna razmatranja pokazuju kako je život Crkve kompleksniji nego što se općenito vjeruje. Oni koji poznaju njezinu povijest znaju, na primjer, da ni u jedno drugo doba kao u srednjem vijeku nije bila toliko raspravljana i primjenjivana mudra izreka iz Justinijanova *Kodeksa*: “*Quod omnes tangit, ab omnibus tractari et approbari debet*”. Nastavno na ovo načelo, sve do definiranja nepogrešivosti pape, teologija je nastavila navoditi i ekumenske koncile i ukupnost krštenih (*Ecclesia Catholica*) među *regulae fidei*, tj. među one autoritete ispunjene nepogrešivošću u prenošenju Objave.

Krećući se u drugome smjeru, Ulpijanova maksima „što se vladaru sviđa, to ima snagu zakona“ (usp. Ulpijan, *Digesta*, I, 4.1) otkriva da je vladareva moć apsolutizirana i to temeljem načela kolektivne osobnosti. Analogno i nastavno na ovo načelo, autoritet pape isto je tako apsolutiziran budući da je tvrdio da je vidljivo načelo jedinstva Crkve. Unatoč tomu ovi trendovi nisu izbrisali ovaj prostor slobode koji je ostvaren dijeljenjem jednog ideala. Glasanje kapitula u prosjačkim redovima primjerno je u tom pogledu zato što je to pokazatelj jednakosti koja ide tako daleko da određuje čak i najmanje izbore zajednice temeljem suglasnosti koju svaki brat izražava kada u glasačku kutiju stavlja bijelu kuglicu ili crnu kuglicu. Kada je Prvi vatikanski koncil definirao dogmu o nepogrešivosti, učinio je to na temelju toga da se papa:

“(…) odlikuje onom nezabludivošću, koja mu je obećana u blaženom Petru, i kojom je božanski Otkupitelj želio da bude opremljena njegova Crkva kod definiranja učenja o vjeri i ćudoređu; zbog toga su takve definicije rimskog

prvosvećenika nepromjenjive po sebi, a ne po suglasnosti Crkve”.

Razlog je jasan: autoritet pape, poput onoga koncila, ili onoga cijele Crkve (tri *regulae fidei interpretativae* koje je Predaja uvijek priznavala), ovisi uvijek i samo o činjenici da „Crkva ne može griješiti u vjeri“. Drugi vatikanski koncil potvrdio je nauk o papinom primatu (usp. LG 18), no umetnuo ju je u širu viziju hijerarhijskog ustroja Crkve, uz nauk o kolegijalnosti (usp. LG III), te hijerarhije u službi Božjega naroda (usp. LG II).

Koncil ima i svoj vlastiti obrat - ekleziolozi govore o 'kopernikanskom obratu' - a to je II. poglavlje *Lumen Gentiuma* o Božjem narodu. Obrat se sastoji u vrlo jednostavnom izboru da se počne s podjednakim dostojanstvom svih članova Crkve, umjesto da se počne s različitim službama. Na taj način, zaređeni službenici ne nalaze se više 'iznad' Božjega naroda već su u službi toga Naroda. Božji narod ponovno dobiva svoje aktivno svojstvo u Crkvi aktivnim sudjelovanjem u proročkim, svećeničkim i kraljevskim službama Krista.

U br. 12 ove Dogmatske konstitucije o Crkvi se kaže:

Sveti Božji narod ima udjela i u Kristovoj proročkoj službi. [...] Sveukupnost vjernika, koji imaju pomazanje od Svetoga, ne može se u vjerovanju prevariti. To svoje osobito svojstvo očituje nadnaravnim osjećajem vjere svega naroda, kad »od biskupa pa do posljednjih vjernih laika« pokazuje svoje opće slaganje u stvarima vjere i ćudoređa.

Tako je ponovno obnovljena drevna služba Božjega naroda, ne „protiv“, nego u čvrstoj vezi sa službom pastira. To se može vidjeti u drugoj Dogmatskoj konstituciji, *Dei Verbum*, kada se u njoj kaže:

Sveta predaja i Sveto pismo tvore jedan sveti polog Božje riječi povjeren Crkvi; prianjajući uza nj, sav je sveti puk – ujedinen sa svojim pastirima – sveudilj postojan u apostolskom nauku i zajedništvu te u lomljenju kruha i u molitvama (usp. Dj 2,42, grčki tekst), tako da u predanoj vjeri, koju valja držati, vršiti i ispovijedati, nastaje jedinstvena jednodušnost predstojnika i vjernika. (DV 10).

Posljednja rečenica pogrešan je prijevod (u engleskom tekstu). U izvornome latinskom tekstu, Koncil ne govori o generičkom „jedinstvu duha“ nego o „*singularis Antistitum et fidelium conspiratio*“, tj. o „jedinstvenoj jednodušnosti predstojnika i vjernika“. To je sloga u vjeri, suglasnost svih pastira i svih vjernika, koju je tražio čak i papa Pio IX. te papa Pio XII., (kojega se može ocijeniti sve samo ne sinodalnim) tako da bi oni mogli definirati dvije dogme o Bezgrešnom Začecu (1854.) te Marijinu Uznesenju (1950.).

Suglasnost koju Crkva predlaže nije usporediva s onom demokratskih sustava. Ono što jamči postojanost Crkve u vjernosti pologu vjere nije ljudska suglasnost koja je rezultat mehanizama javnog mnijenja, nego uvijek i samo djelovanje Duha Svetoga. Crkva zna cilj svojega putovanja, no stalno mora birati put kojim ide. To je logika povijesti i čovječanstva koje je pozvano birati svoju sudbinu.

Crkveno shvaćanje suglasnosti proizlazi iz puta koji je povezan s Kraljevstvom. Kako Crkva odlučuje o putu naprijed? Glasanjem? Temeljem većina? Ili intervencijom hijerarhije? Ne. Crkva odlučuje o putu naprijed oslušivanjem Duha. Možda će ova tvrdnja poneke iznenaditi. No to je plod onoga što Koncil kaže, što je snažno naglasilo djelovanje Duha Svetoga u Crkvi.

Kako kaže Evanđelje po Ivanu, Duh je taj koji „će vas upućivati u svu istinu“ (Iv 16,13).

Papa je pokazao Crkvi taj put slušanja Duha kada je govorio o Sinodi i o Crkvi kao „konstitutivno sinodalnoj“:

Sinodalna je Crkva Crkva koja sluša [...] Riječ je o uzajamnom slušanju u kojemu svatko može nešto naučiti. Vjerni narod, biskupski zbor, rimski biskup – jedan sluša drugoga, a svi slušaju Duha Svetoga, „Duha istine“ (Iv 14,17) kako bi saznali ono što On „govori Crkvama“ (Otk 2,7).

Ovo su riječi od prije nekoliko godina, od 17. listopada 2015., izrečene u prigodi 50. obljetnice utemeljenja biskupske sinode. Rekao je: „Biskupska je sinoda točka u kojoj se sastaje taj dinamizam slušanja, koji se vodi na svim razinama u životu Crkve.“

Sinoda koju Crkva slavi upravo je na ovu temu: „Za sinodalnu Crkvu: zajedništvo, sudjelovanje, poslanje“. Ovoga će listopada u Rimu biti proslavljena prva skupština, nakon dvije godine slušanja u Crkvama širom svijeta. Moćan proces slušanja, koji je – barem u našim namjerama – uključio cijelu Crkvu i svakoga u Crkvi, prema onome što je naznačila Apostolska konstitucija *Episcopalis communio* (15. rujna 2018.), koja je Sinodu preobrazila iz koncentriranog događanja samo u skupštini biskupa u proces koji se odvija u fazama. Prva je faza bila slušati Božji narod u partikularnim Crkvama; doprinosi biskupija proslijeđeni su biskupskim konferencijama, koje su razabrale i prenijele Tajništvu Sinode sinteze. One su nam omogućile da sastavimo dokument za kontinentalne skupštine. Ovih dana dovršavamo pisanje *Instrumentum laboris*,

dokumenta koji ćemo poslati sinodskoj skupštini kako bi ona nastavila ovaj proces slušanja.

Slušanje jedan drugoga slušanje je Duha. Slušanje Duha slušanjem jedan drugoga. Ovo je oblik suglasnosti koji Crkva uči (ili ponovno uči) i koji je može nanovo oblikovati kao sinodalnu Crkvu, Crkvu slušanja. Kako je Sveti Otac rekao u svojoj homiliji na Duhove: „A Sinoda koja je u tijeku jest – i mora biti – *hod u skladu s Duhom*: ne parlament koji izglasava zakone i neke potrebe prema tome što svijet misli, ne prilika da se ponašamo onako vjetar puše, nego prilika da budemo poslušni dahu Duha.“ (28. svibnja 2023.) U prvoj fazi ove Sinode, isto se tako jasno pojavila metodologija, koju smo nazvali „duhovni razgovor“ i koju su naši teolozi bolje definirali kao „razgovor u Duhu“: u skupinama ili „stolovima“ ljudi vježbamo slušanje koji nije samo dijalog između jednakih; to je slušanje onoga što Duh kaže kroz drugoga.

Sinoda je proces slušanja u kojemu načelo podjednakog dostojanstva krštenih dovodi do procesa odlučivanja temeljenih na priznanju onoga „što Duh govori Crkvama“ (Otk 2,7). To je nešto ogromno, što nas se i dojmi, zbog siline i plodnosti tog iskustva. To je možda najdivniji dar koji Crkva može ponuditi građanskom društvu zato što je to priča nade. Tamo gdje ima podjela, interesnih skupina, traženja osobne koristi ili *lobija*, prevladava pristrana logika. To neizbježno završava u korupciji i skandalima. I Crkva se s time suočava. Tamo gdje se odabire put slušanja, sazrijeva sinodalni način i oblik Crkve braće i sestara koji su zajedno na putu. I moja je malenkost povlaštena svjedok ovoga iskustva Crkve.

